

Mojmír Otruba

"V každém oboru lidského vědění je dobře čas od času přezkoušet výsledky dosavadního bádání, prozkoumat nosnost starších teorií a pojmů, jež nám umožňovaly zvládnout a pochopit složitou skutečnost. Ve vědách sociálních a historických je takový postup takřka nutností." /Felix Vodička/ /1/ Platí to v plném rozsahu i pro téma historismu české obrozenské kultury, a to z několika důvodů. Jednak nedávno byl "člověk historický" - tj. obecný přístup k lidské skutečnosti z perspektivy historické determinace - vehementně diskutovanou záležitostí evropského duchovního světa a my jsme se s podněty této diskuse dosud nevyrovnali ze svého hlediska a pro své potřeby, jednak celá obrozenská etapa znovu u nás k sobě připoutává zájem odborníků, a připoutává ho asi hlavně z potřeby "přezkoušet výsledky dosavadního bádání", a jednak jsme se přímo v uvedeném tématu dostali do situace, kdy hovoříce o obrozenském historismu a jednosvorně ho nazývájíc podstatným příznakem této kultury, hovoříme leckdy každý o něčem jiném.

1. Připomeňme stručně věcné údaje, z nichž vychází soud o obrozenském historismu. Na první pohled je zřejmá značně frekvencovaná přítomnost historických látek, témat, historických obsahů různého druhu. Tato přítomnost historického je jedním vyznačujícím rysem obrozenské kultury a souvisí se situací českého národa na počátku jeho novověké epochy. Tak jako má tato situace rozličné vrstvy a aspekty, tak je také dosti rozmanitá vlastní motivace toho, proč je česká historie - historie v nejširším slova smyslu - předmětem zájmu nebo objektem zpřítomňování. S postupem času se podstatná část toho, co je v obrozenské kultuře látkově či obsahově historické, tak či onak spíná s aktivitou směřující k restitucování národní společnosti, dostává se do funkčního vztahu s národním hnutím. Obrození je také dobou zrodu a počátku vývoje novověkého historického myšlení u nás.

Takto předestřenu situaci shrňme zatím co možná neutrálním pojmenováním, hovoříme třeba o výrazném a mnohostranném zájmu o historii v obrozenské kultuře. Vyhradme si pojem historismu jako markantního dobového příznaku pro takovou kulturu, na jejímž profilu se podstatně podílí představa o lidské skutečnosti jako nepřetržitém pohybu v čase, jako trvalém toku změn, jako vývojovém procesu, jehož kterýkoli statizovaný bod - tedy i přítomnost - je

výslednicí minulého vývoje i jednou podmínkou stavu následujícího. Historické myšlení chápeme jako řízené touto představou; jeho látkou pak nemusí být jen minulost, ale jakákoli lidská skutečnost v historickém čase. Toto reflektování se nerealizuje pouze racionální aktivitou a sděleními věcně organizovanými / lze přece právem mluvit například o historickém myšlení v jednotlivých druzích umění/; uskutečňuje se rozmanitými formami a vyjadřuje rozličnými sdělovacími systémy.

Nechci tvrdit, že uvedené vymezení historismu kultury a historického myšlení je jediné možné či správné. Má zde sloužit pouze jako nutné východisko dalšího uvažování; navrhuji ho jako jednu arbitrární základnu, umožňující přistupovat k obrozenskému zájmu o historii s nárokem diferencovaněji ho kvalifikovat, říci, co vlastně obsahoval, co znamenal, do jaké míry a do jaké podoby formoval tuto kulturu. To je ovšem úkol nad dané možnosti, avšak jako konečnou perspektivu ho budeme mít na mysli, i když se tímto referátem pokusíme jenom pootevřít velmi úzký průzor směrem k dané problematice.

Jako je v obrozenské kultuře prokázána přítomnost historického myšlení v tom smyslu, jak jsme je tu charakterizovali, tak také snadno zjišťujeme, že četné promluvy přímo o historii se pohybují daleko od obvodu historického myšlení, nebo jsou mu vysloveně protikladné. Budou nás zajímat jen tehdy, jsou-li to obecnější, nikoli jedinečné fenomény a předpokládáme-li v nich možnost podstatnějšího vlivu na kolektivní vědomí, a chceme v nich pak vidět projevy *negativních* podmínek pro vývin historického myšlení, negativních podmínek obsažených uvnitř obrozenské kultury samé. K takovému položení otázky nás mj. nutí i obecná myšlenková a koncepční stagnace v historiografii poobrozenské, /2/ kterou nechceme chápat jenom jako stín za zády světlého zjevu F. Palackého. Za pracovní hypotézu si stanovíme, že týž hlavní činitel, který se zaslouhuje o výrazný obrozenský zájem o historii, je zároveň hlavním faktorem tlumícím rozvoj historického myšlení, tuto nezbytnou obecnou podmínku pro historismus kultury.

2. Vyjděme od nápadného a nikoli ojedinělého projevu obrozenského zájmu o historii, od rukopisných padělků. Falzifikátorský čin je vždy násilným, cílově řízeným zásahem do oblasti hodnot, bez toho by pozbýval smyslu; rukopisná falza svědčí tedy o tom, že je historie součástí hodnotového plánu přítomnosti. Voluntarismus, který je v rukopisných padělcích obsažen, sám o sobě ani nemusí být svědectvím o nedostatku historického myšlení, ani mu nemusí

bezprostředně bránit. Sám o sobě je pouze projevem toho, že se před potřebou poznávat dává přednost apriorně poznanému, že se dává přednost hotovému konstruktovi dějin: výpověď dějinných faktů má být taková, jakou ji chceme mít, jak byla předem určena, a to z pozice hodnotových potřeb přítomnosti.

V pozdějším vývoji se staly zvláště RKZ, vydávající svědectví o aktuální hodnotě českého "dávnověku", samy výsostnou hodnotou, staly se "paládiem", jehož veškeré výpovědi byly pro český svět závazné, musily být bezpochybně přijímány jako věcně správné. "Paládium" RKZ nutilo dějepisce politické, kulturní, jazykové, literární i právní také k tomu, aby se vyhýbalo všemu nebo aby requalifikovalo vše, co se s výpovědí RKZ věcně neshodovalo. Tím už ovšem RKZ přímo deformovaly myšlení o českých dějinách - avšak v tom jsou jedinečným, byť v důsledcích daleko zasahujícím zjevem, a jako takový jsou až zcela na okraji našeho zájmu.

Jako obecněji platné /a nadále už pro případy bez násilného zásahu do faktové složky dějin/ lze z jejich příkladu odvodit, že reflektování minulosti nevychází z poznání jí samé, nýbrž je dirigováno společensky hodnotovými zřeteli a normami přítomnosti. Je tu trvalý zájem o to, aby se potenciální hodnota národních dějin - tj. potenciální hodnota jejich celku nebo jednotlivých údobí, osobností, událostí - stávala hodnotou aktuální. Tímto trvalým zájmem o to, aby se pomocí výpovědí o historii realizovaly soudobé národně společenské hodnotové normy, stává se pak vůbec česká historie hodnotově citlivým předmětem. V přístupu k dějinám se může otázka po objektivní dějinné skutečnosti dostat na druhotné místo a otvírá se cesta takovému zacházení /"manipulování"/ s historií, které vyhovuje daným hodnotovým potřebám a s nimi souladným apriorním axiomatům. Lze to ilustrovat obecným jevem - velice rozšířeným etymologizováním, jež výkladem o původu a dějinách slov dospívá k žádoucím hodnotovým efektům. Můžeme to doložit i jedinečným, a přitom typickým příkladem: jméno Johanna Gutenberga, přeložitelné jako "Kutnohořan", "Kutnohorský", vedlo k takovému shledávání a řazení historických faktů, které by potvrzovaly, že vynálezce knihtisku byl českého původu.

Oba právě uvedené příklady je ovšem potřeba také omezit co do jejich jednoznačné platnosti. Například Jan Kollár, jehož voluntaristické etymologické výklady /v tehdejší Evropě ostatně nikoli vzácné/ patří asi u nás dnes mezi nejznámější, dočkal se ve své době jejich oceňování; byly však tehdy také s posměškem odmítány i v českém prostředí. /3/ Ve 40. letech čteme v českých časopisech

naděšené zmínky o tom, že Gutenberg je "náš"; Vinařického obšírné historické pojednání o českém původu Gutenberga vyšlo sice časopi-
secky na pokračování v "národním zábavníku" /Květy 12, 1845/, ale
Palacký, směrodatná autorita, se o něm nevyjadřoval, nakladatel
pro knižní vydání se nenašel, a díla se ujal karlovarský lékař de
Carro, původem Švýcar, který častěji osvědčil nadšenecký zájem o
české záležitosti, a vydal ho v svém překladu do francouzštiny
v Bruselu 1847 /"Jean Gutenberg né en 1412 à Kutttemberg en Bohème-
me"/. V obou případech tedy je způsob, jak se s historií zachází,
aby se stala aktuální hodnotou, možný a přijatelný, nikoli však
obecně. Zcela jiný závěr je odvoditelný z toho, jak byly přijímány
historické povídky J. J. Kolára. Tyto prózy, jež svým významem
směřují k romantické ironii, grotesknosti a bizarnosti, nerespek-
tují v látce českých dějin její zmíněnou axiologickou citlivost,
"manipulují" s ní bez ohledu na obecný směr. Dobová kritika i poz-
dější literární historie je pak odmítají pro jejich "křiklavou
drastičnost", "triviální fantastičnost" apod.; jsou pro ně umělec-
ky nepřijatelné, protože se tu významovost střetává s požadovanou
hodnotovostí. Teprve když se úplně rozpadl daný společenskohodno-
tový systém, došlo k pokusům i o jejich rehabilitaci uměleckou./4/

V krajním projevu onoho přístupu k českým dějinám, který zde
sledujeme, je historické natolik narušeno, že ztrácí svou dějin-
nou, minulostní identitu a stává se výrazovým plánem přítomného,
jmenovitě při výpovědích o záležitostech národních. Tak je to
v některých historických povídkách J. K. Tyla, například v Rozině
Ruthardově /1839/ nebo v Dekretu kutnohorském /1841/. Co do obsa-
hového plánu - tj. idealizovaného obrazu českého člověka ve vztahu
k národu jakožto dominantní hodnotě - jsou tyto povídky totožné
s Tylovými vlasteneckými povídkami s látkou ze současnosti; jsou
to jeho vlastenecké povídky oblečené do historického kostýmu. Na
tomto efektu se v první řadě podílí to, že tyto historické povídky
mají s vlasteneckými totožný hodnotový horizont, a to celou jeho
rozlohu, nikoli pouze příslušnou výseč hodnot národně společen-
ských. Teprve druhotně slouží témuž efektu přenesení poetického
principu vlastenecké povídky ze současnosti do historické látky,
zpřítomnění této látky pouze pomocí jakéhosi nejnutejšího lešení
indexových znaků /události, osoby, lokality/ a vyslovené odsunutí
tzv. historicky reálného detailu mimo obvod zájmu.

Jsem si vědom možné a věcně správné obecné námitky proti to-
muto mému výkladu, totiž námitky, že v umělecké literatuře nic vý-

razového nemůže nefungovat také jako obsahové. Opravdu není ve jmenovaných Tylových povídkách historie jen součástí výrazového plánu. Na plánu obsahovém se však podílí nikoli jako předmět zpodobení, nikoli v tom smyslu, že se dva odlišné historické časy, čas látky a čas čtenářův, dostávají do takového vztahu, který je významotvorným činitelem, nýbrž podílí se na něm především vcelku jako znak hodnotovosti poetické výpovědi. Dějinná skutečnost, v níž povídka artikuluje své národně uvědomovací poselství a která je prostorem národně společenských hodnot, stvrzuje závažnost i závaznost tohoto poselství, sankcionuje ho.

I mimo oblast umělecké literatury jsou časté případy, kdy se výpověď o společenských skutečnostech přítomných zmocňuje skutečnosti historické jakožto svého vyjadřovacího prostředku, kdy z ní činí svůj "jazyk", jenž s sebou nese příznak hodnotovosti, axiologickou garanci. Takto funguje historická materie v Arnoldově spisu Děje husitů s zvláštním vzhledem na Jana Žižku /1848/. Vnější forma historického pojednání - které mj. představuje Jana Žižku téměř pohádkově jako agrárního reformátora, jenž bere půdu bohatým a dává ji chudým - slouží tu například k vyjádření dobových požadavků na radikální sociální přestavbu venkova. Vyjadřuje tedy se specifickou hodnotovou akcentací to, co je i jinak jedním cílem Arnoldovy politické činnosti za revoluce roku 1848.

Když hovoříme o historii jakožto výrazovém plánu výpovědi o národních skutečnostech, máme méně na mysli případy, jako jsou Arnoldovy Děje husitů, a více konotované výpovědi, jež se vyjadřují hlavně pomocí takových historických látek, jejichž obsah byl již předem seskupen do žádoucích výpovědní podoby a hodnotové platnosti. Představa češství - tj. pozitivních a jedinečně vyznačujících vlastností národního celku i jeho jednotlivých členů - nachází si nejprve své nejfrekventovanější výrazivo v látce "dávnověku" /postavy, děje citáty z RKZ/ a od 2. poloviny 40. let hlavně v látce husitské historie. Jakékoli výpovědi o husitství konotují dobovou představu ideálního češství. Husitství je pro toto téma a jiná obdobná témata "jazykem", jenž s sebou nese - jak již bylo řečeno - axiologickou garanci, a protože hodnotovost a pravdivost jsou v takovýchto případech ztotožněny, nese s sebou tento "jazyk" i garanci pravdivostní: český národ skutečně byl a je takový.

Svou genezí je tento jev zřejmě spjat s dobovým celospolečenským hodnotovým plánem, jeho další trvání není však na něm přímo závislé. Hodnota a obsah seskupený do podoby jejího znaku přežívají podmínky, které je zrodily; mohou to naznačit dva příklady

z doby pozdější. Pro Sv. Čecha - v jeho prozaické satiře Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do 15. století /kn. 1888/ - je nadále husitství sumou žádoucího češství, vidí v něm konkrétně představu eticky dokonalého lidství ve specificky národní podobě a s jedinečnými národními atributy. Toto husitství je i normou pro hodnocení lidského a národního charakteru pana Broučka, slovně se přihlašujícího do "národa husitů". V hodnotové základně Macharovy básnické satiry Boží bojovníci /kn. 1897/. již není jednoznačné propojení: husitství = hodnotová norma češství, a satira v podobě edice fiktivní staročeské památky o "božích bojovnících" je perzifláž mladočeských nacionalistických frází a politikaření. I pro Machara má však téma husitství národně sakrální příznak: v závěru satiry jsou "boží bojovníci" pobiti tábority vedenými Žižkou.

3. Mluvili jsme o tom, že hodnotové potřeby přítomnosti určují přístup k historické skutečnosti. To je ovšem pozice, která egalizuje: napětí mezi minulým a přítomným ztrácí na intenzitě /obojí podléhá týmž hodnotícím normám/, kvalitativní vzdálenost jednoho od druhého se podstatně zkracuje; představa o historické specifičnosti dějinných epoch ustupuje ve prospěch představy o opakovatelnosti historie, a tedy ani přítomnost se nevyjímá jako jedinečná výslednice minulého vývoje, nýbrž spíše jako návrat modelu již někdy dříve realizovaného. Teleologie národního hnutí se obvykle vyjadřuje požadavkem "návratu" či "vzkříšení" minulé české slávy, a představa o opakovatelnosti historie prosakuje i z dílčích výroků. Jelikož víme, že J. Jungmann považuje za vrcholnou periodu českého písemnictví jeho první údobí, údobí "dávnověké" autochtonní kultury, předpokládáme v pozadí jeho výrobu, že soudobá obrozenská poezie "dokonalostí k první a nejpěknější periodě své v celosti se blíží", /5/ přítomnost zmíněné formy myšlení o dějinném postupu.

Podívejme se teď na tutéž věc také z jiné stránky, nikoli už jako na důsledek axiologických relací. Látky pěti /z celkového počtu šesti/ epických básní RK jsou rozdílně historicky situovány /od 9. do 13. stol./, a přitom všechny tyto historické básně mají shodné téma: vítězný boj s nepřáteli a oslava jeho hrdinů, a ve všech je epický děj zakončen změnou /odražení nepřátel, vyhnání okupantů/, která obnovuje dřívější stav /samostatnost země, spořádanost společenských poměrů/. Děje básní stereotypně uplatňují rytmus střídání modelu kladného a negativního v podobě: plus /ex-

plicitně vyjádřené nebo implikované/ - minus - plus. Představa o dějinném postupu, jak vyplývá ze souhrnu epických básní RK, má podobu kruhového pohybu, je představou o opakování týchž modelů, představou o permanentní návratnosti. Jinak řečeno, národní dějiny, fenomén kulturní, jsou pojímány v svém rytmu jako jev přírodní, jejich postup v čase je tímto způsobem naturalizován, je ztožněn s přírodním rytmem rození a umírání, východu a západu slunce, opakujícího se střídání ročních období apod. Také v básních obrozenské politické lyriky se setkáváme výlučně s takovou představou tehdy, je-li v nich národní minulost, přítomnost a budoucnost nazírána z pozice tzv. jungmannovské ideologie národního hnutí. /6/ Dokonce i tam, kde obrození reflektuje samo sebe jako dějinnou skutečnost, interpretuje ji takto naturálně; vyplývá to zřetelně již z nekrologů psaných k úmrtí Jungmannovu /1847/ a o dvacet třicet let později je to takřka univerzálně tradovaný výklad. Soulad s obecnou představou dějinného postupu, jak ji vyjádřily epické básně RK, je tu úplný. Také v tomto konstruktu dějin národního obrození spočívá příčina zvratu k negativnímu stavu /pobělohorská situace/ primárně v tom, že mírumilovný národ trpí agresí sousedů, resp. dočasnou vnitřní nedbalostí, a hybatelem změny k pozitivnímu stavu /vzkříšení národa/ je i v tomto případě vynikající jedinec /J. Jungmann/, kterým se ztělesňuje "duch národa" nebo jiná neměnná entita tohoto druhu. /7/

V obrozenských popularizačních člancích o vzdálenější minulosti a v populárních kompenciích českých a slovanských dějin /8/ nebývá představa o rytmu dějinného postupu vždy očividná. Výpověď tu bývá řízena dvěma hlavními funkcemi: přinášet uspořádané věcné informace a akcentovat v dějinné látce to, co je aktuálně hodnotové. Uspořádání věcných informací umožňuje většinou mechanická linie chronologická; temporálnost tu má hlavně tuto a kontextační roli. Hodnotová aktualizace se méně zajímá o specifický, historicky jedinečný obsah, více o jeho obecniny, jako je česká proslulost, pronásledování ze strany nepřátel atd. Takovéto konstantní obsahové typy se v průběhu výkladu neustále vynořují, a ačkoli jsou v textu rozptýleny, jsou sounáležitě, tvoří zvláštní výpovědní pásmo, jež je tím patrnější, že repertoár těchto konstant je nutně nevelký. Výpověď je tak rozložena na dvě osy, což ostatně koresponduje se dvěma hlavními funkcemi výpovědi: textově kontinuální diachronní osa je nositelem věcných informací, textově diskretní synchronní osa je nositelem hodnotových výpovědí explicit-

ních nebo prostředkovaných indiciálně. Je nasnadě, že operátorem umožňujícím tuto podobu synchronní osy je koneckonců představa přírodního rytmu národních dějin s jeho trvale návratnými modely.

Jednotlivé výpovědi synchronní osy mají někdy apelativní nebo persvasivní charakter, a vždy se vyjímají ve vztahu k výpovědím diachronní osy jako shrnutí vůči shrnované látce, staví se do vysunuté, významově přednostní pozice. Ta umožňuje, že se tyto výpovědi, jedna s druhou textově nenávazně, čtenářskou konkretizací spojují a vytvářejí zhodnocený obraz české minulosti. V tomto obraze jsou pak samozřejmě historické skutečnosti k sobě přiřazeny méně podle časově jedinečného příznaku svého obsahu, zřetelněji podle příznaků hodnotově kategoriálních. Z obrazu historie se tak vytrácí dynamičnost a posloupnost, tento obraz nezná časové dimenze, není procesem; je to plošný globál. Toto zplošťující sumarizování historie s funkcí značit hodnotu znamenitě paroduje A. Jirásek oblíbeným výrokiem aktvára Roubínka z Filozofské historie: *"Žižka a císař Josef, to byli ti nejlepší Čechov." - a ten kostel náš je po nich na památku.*

4. Z toho, co jsme zde připomněli a co chtělo jenom z jednoho určitě vymezeného místa obhlédnout skutečnosti víceméně známé, ne přímo vyplynulo i to, nač jsme se neptali. Dedukujeme-li pouze z toho, o čem se hovořilo, ukazuje se, že se především zásluhou hodnotové aktualizace českých dějin uskutečňoval jakýsi proces integrování národní minulosti do společenského vědomí. Vztaženo k problematice historismu: Alespoň v rámci národního sebeuvědomování se prosazovalo - pro nás blíže nekvalifikovatelné - vědomí o minulosti národní existence, vědomí, že český člověk a česká společnost mají historický rozměr.

Ve směru naší otázky symptomatizovaly uvedené příklady především tyto jevy: 1/ Apriorismus ve vztahu k historii, který se projevuje především jako celkový předem určený směr a smysl výpovědi o ní a který vyplývá z hodnotových potřeb přítomnosti a nabývá na závažnosti tím, že národní historie je hodnotově citlivou oblastí. 2/ Pojetí národních dějin v jejich časovém rytmu jako jevu přírodního i globálního zpodobení české minulosti jakoby na plošném obraze, který je souborem konstant platných univerzálně a který postrádá představu dějinné procedurálnosti. 3/ Fungování historické látky jako specifického výrazového plánu pro výpovědi o přítomných národních skutečnostech a narušování její vlastní dějinně obsahové identity. - Jde tedy o jevy, které buď eliminují historické myšle-

ní a činí zcela nepotřebnou aktivitu reflektování minula jako takového, nebo tuto aktivitu znesnadňují tím, že slovně historii jmenují, obsahově ji odsouvají z dohledu, ztotožňují ji s přítomností, nebo konečně jsou v rozporu s premisou historického myšlení, s představou temporálního procesu změn a nenávratnosti historie.

Leccos z těchto jevů, které byly vlastním předmětem našeho zájmu, lze jistě přiřadit ke známému obecnějšímu rysu českého obrození, ke znakovosti jeho existenčních projevů, tedy převést na to, že historie představuje jedno znakové dějiště národního života. To je v tomto případě ovšem také jev důsledkový, nikoli příčinný. Pokyn pro příčinné vysvětlení zdá se být spíše obsažen v tom, že se spolu s hodnotovým uplatňováním české historie vždy zpřítomňuje národní hnutí a jeho ideologie; porovnejme tedy naše zjištění s nimi.

Za daného stavu české společnosti svědčila historie hned po jazyku nejzjevněji o existenci národa. Z toho vyplývaly uvnitř národního hnutí její četné funkce - národně obranná a sebezpotvrzovací, argumentační, apelativní atd. -, z toho vyplývala také zmíněná hodnotová citlivost tohoto předmětu a jeho znakové fungování, včetně toho, že historie byla výrazivem promluv s národně společenským obsahem. Pojetí českého národa, tedy východisko Jungmannovy ideologie národního hnutí, není však koncipováno historicky. Národ tu není pojímán jako sociální celek ustavující se v čase, je to skutečnost naturální - jednou provždy dané, svými vlastnostmi neměnné lidské společenství, jehož zvláštní charakter se otiskl do jeho jazyka. I proměnlivé trvání národa v dějinách je pojímáno takto naturálně - jak jsme již viděli, a to právě u ideologicky exponovaných jevů. Jestliže ideologie národního hnutí pohlíží na národ a jeho dějiny jako na jev svou podstatou přírodní, je pro její potřeby poznávání historie žádoucí v podobě přísunu dějinných faktů, obzvláště jsou-li to údaje schopné naplňovat ty funkce, které historie pro národní ideologii zastává. Historické myšlení je však v obsahovém nesouladu s touto ideologickou bází, jejím potřebám neslouží, a může se jevit i jako nežádoucí, jsouc situováno na krajně opačné koncepční pozici.

Hodnotová aktualizace historie, vycházející z jiného místa téže ideologie, může svými projevy a důsledky nejen bránit historickému myšlení, ale vůbec rozmývat obraz historie jakožto historie - a na druhé straně se ideologický služebně uvedení českých dějin do sféry hodnot podílí také a hlavně na tom, že se k vědomí

o příslušnosti k českému národu přidružuje i vědomí o dějinné existenci národa. Dochází tak in extremis k rozpornému výsledku: historie je živou a frekventovanou záležitostí přítomné obrozenské kultury, a přitom také není historií, protože si národní přítomnost a minulost obousměrně vyměňují své pozice.

Tím se naplňuje i naše pracovní hypotéza, že národní hnutí a jeho ideologické potřeby se přednostně zaslужují o trvalé zpřítomňování historie v obrozenské kultuře - a že odtud také vychází několiksměrný tlak, který brání historickému myšlení. Potvrzení výchozí teze považujeme však za nedostatečné: 1/ Pokud vysloveně nepozorníme, že z našeho výkladu nevyplývalo, jaký je silový vztah mezi jednou a druhou tendencí. 2/ Pokud nedodáme, že veškerá obrozenská kultura není přímočaře spjata s národním hnutím a že Jungmannova či jungmannovská ideologie nepokrývá celek národního hnutí; zvláště tvůrčí osobnost představuje potenciálně nejméně závislou strukturu, tj. má i z hlediska názorové, myšlenkové a ideologické orientace největší možnost volby.

Domnívám se, že i tak podaná interpretace vyžaduje zpřesnění. Ideologie národního hnutí je podložena určitým hodnotovým plánem. Nazíráno z opačné strany, ideologie tohoto typu je víceméně k praxi obrácenou verzí hodnotového plánu formovaného s nárokem na celonárodní platnost; přitom má tento plán schopnost rozlehlejšího působení než ideologie, již poskytuje axiologické východisko, - a to rozlehlejšího jak synchronně, tak diachronně. Jeho dominantu tvoří "národ", veškeré ostatní hodnoty jsou jí striktně podřízeny a pevně do ní vklíněny. Hodnota "národ" je povýšena i nad hodnotu "lidství" - v tom se jungmannovské obrození radikálně odvrací od osvícenského. Od 2. poloviny 40. let můžeme ve špičkových dílech české kultury /9/ pozorovat snahu o nalezení patřičného vztahu mezi těmito dvěma vrcholovými hodnotami - "lidství" a "národ". /10/ Přestože se již od konce 40. let rozvíklává stroze výlučná dominance hodnoty "národ", téměř do sklonku 19. století trvá - ve velmi rozmanitých projevech - soupeřivost o prvenství mezi hodnotami "národ" a "lidství", respektive soupeřivost o to, která má být integrována do které.

Nepřipomínám to proto, že je to jev, který teprve nedávno zaujal naši pozornost, /11/ i když jeho projevy nebo příznaky dávno známe. Tímto složitým a úporným procesem se mj. uskutečňuje úsilí o bohatší členitost hodnotového plánu a diferencovanost jeho vnitřních vazeb, o větší pružnost jeho norem, o jejich schopnost odpovídat rozmanitosti životních projevů a o možnost činit tyto

normy předmětem hodnocení - usiluje se tím vesměs o to, co zmíněná obrozená národně společenská axiologie naprosto postrádá. Tím, že to postrádá, že má binární klasifikaci hodnot, jejich jednoznačné vnitřní vazby a hierarchii, že její normy jsou intolerantní a nepřístupné zpětnému hodnocení, získává schopnost /jako je to vždy u axiologie tohoto typu/ obejmout veškerou skutečnost příslušející do jejího pole a jednoznačně ji zhodnotit. Český svět nazíraný touto ideologií je svět beze zbytku a bezpochybně zhodnocený, a protože se tato axiologie /jako ostatně každý sociálně hodnotový plán s nárokem na obecnější platnost/ nejčastěji prezentuje konotovanými promluvami, jež nadto stírají rozdíl mezi hodnocením a poznáním, vyjímá se zhodnocený český svět jako poznáný. Vytváří se iluze, že české univerzum se zřetelně rozloženými a vyznačenými hodnotami je univerzum veskrze srozumitelné. V tomto axiologickém klimatu vidím konečnou příčinu toho, co brání existenci a rozvoji historického myšlení - anebo spojeno s předchozím výkladem, co tomu brání, ačkoli je souběžně i konečnou podmínkou výrazného obrozeného zájmu o historii.

Jenom zdánlivě jsme teď jinak pojmenovali totéž, co bylo řečeno před chvílí. Domnívám se, že jsme pronikli k jevu, jehož působnost byla závažnější - bránil totiž jakémukoli "svobodnému", na sobě nezávislému myšlení a poznávání -, k jevu, z něhož vůbec vychází rozporná podoba obrozené kultury a který v různých reziduích přechází daleko přes časové hranice obrození. "Hodnotový plán národa" musil být vývojem překonáván a odstraněn, jestliže se česká kultura měla existenčně udržet, tj. plně strukturovat a jako kultura novověké společnosti fungovat. V ideové sféře však byl činitelem, který umožňoval *první* existenci obrozené kultury na české jazykové základně, a to nejen tím, že agresívně vytkl předměty, k nimž měla být přednostně zaměřena sociálně a kulturně tvořivá energie, ale i tím, že nestabilní, hledající se český svět dovedl opřít o iluzi, že je světem bezpečným, vytvořeným, veskrze srozumitelným.

Nechci se domýšlet, že mé závěry a výhledy budou bez výhrad přijatelné. Přesto doufám, že můj referát splní svůj hlavní úkol: Upozornit na to, že se ze stereotypně opakovaného tvrzení o obrozeném historismu už vytratil obsah, a že je tedy načase - vraťme se k slovům Felixe Vodičky - "*prozkoumat nosnost starších teorií a pojmů*".

* * *

- /1/ F. Vodička: Obrození jako problém literární, 1947; in Struktura vývoje, 1969, str. 55.
- /2/ Podrobněji o tom v přísl. partiích knihy F. Kutnara Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví 1, 1973, která byla autorovi referátu i v jiných případech cenným zdrojem poučení.
- /3/ F. L. Čelakovský v dopise J. V. Kamarýtovi z 12. 9. 1832 poznamenává, že se Kollárovi "matou koncepty - filologicky začíná básnit - a básnicky filologuje"; Korespondence a zápisky F. L. Čelakovského 2, 1910, str. 269.
- /4/ Hlavně zásluhou J. Karáska ze Lvovic, viz jeho upravené vydání Kolárovy novely Pekla zplozenci /čas. 1853, kn. 1862/ pod názvem Zplozenci pekla, 1940.
- /5/ J. Jungmann: Historie literatury české, 1849, str. 360.
- /6/ O tom podrobněji v mém čl. Představa času v české obrozenské poezii, Slavia 48, 1979, str. 236n.
- /7/ Doklady tohoto jevu obsahoval můj referát Jméno Jungmann, přednesený na jungmannovské konferenci pořádané Památkem národního písemnictví v Litoměřicích 1973; nepublikováno.
- /8/ Např. V. Hanka: Krátká historie slovanských národů starých časů dle F. Rühse, 1818; J. B. Malý: Prostonárodní dějepis České země, 1844-45.
- /9/ Špičkovými díly české kultury, v nichž se zmíněná tendence projevuje, nemíním jenom výtvoř umělecké, ale i tvorbu a činnost školsky pedagogickou /Amerling aj./, lidovýchovnou /Kodým, Tyl aj./ atd.
- /10/ Odráží se to později i v proměnách Palackého koncepce husitství: zatímco v první verzi Dějin vidí Palacký hnací sílu tohoto dění v "žíle národnosti", v druhé verzi /3. díl, 1870-72/ akcentuje spolu s národním významem husitství i jeho historický přínos všelidský.
- /11/ Na tuto problematiku podnětně poukázaly zejména studie J. Loužila, např. Bernard Bolzano a Rukopisy: Josef Linda, Česká literatura 26, 1978, str. 220n.

* * *